

С.А. Чаропка
ГЕРОІ СТРАЧАНАЙ АЙЧЫНЫ

Вайна 1812 г. стала надзвычай неадназначнай з’явай айчыннай мінуўшчыны. Беларускія шляхціцы, многія з якіх нарадзіліся яшчэ ў ВКЛ, прагнулі адраджэння Рэчы Паспалітай (РП), неад’емнай часткай якой яны лічылі ВКЛ. Асабліва актуальным гэта пытанне стала пасля ўтварэння французамі Варшаўскага княства на захопленых раней прусакамі і аўстрыйцамі землях РП. У патрыятычна настроеных колах насельніцтва былой Кароны і ВКЛ узнікла надзея на адраджэнне польска-літоўскай дзяржавы, многія беларускія шляхціцы пераяжджалі ў Варшаўскае княства і ўступалі ў польскую армію. У гэтым не было нічога дзіўнага – яны змагаліся за незалежнасць сваёй бацькаўшчыны і сталі яе героямі. Сярод вядомых афіцэраў ВКЛ, якія ўступілі ў армію Варшаўскага княства былі камандзір 8 палка ўланаў палкоўнік Д.І. Радзівіл, камандзір 12 пяхотнага палка Я. Вейсенгоф і іншыя. Многія з іх яшчэ ў 1792 г. абаранялі РП ад расійскіх войск, затым былі ўдзельнікамі паўстання 1794 г. і не маглі паступіць інакш.

Вайна 1812 г. на Беларусі не магла застацца па-за ўвагай даследчыкаў. Асабліва савецкай і расійскай гістарыяграфіі з’яўляецца аднабаковы падыход да адлюстравання вайны 1812 г. на Беларусі. За савецкім часам нешматлікія беларускія даследчыкі звычайна адлюстроўвалі агульнарасійскі падыход, звяртаючы ўвагу пераважна на сацыяльна-эканамічныя аспекты вайны. З набыццём беларускім народам дзяржаўнай незалежнасці, увага айчынных гісторыкаў стала засяроджвацца менавіта на ролі Беларусі і яе жыхароў у вайне 1812 г., у тым ліку і на тэме стварэння арміі ВКЛ [1; 3–9]. Нягледзячы на існуючы задзел у распрацоўцы тэмы яшчэ існуе патэнцыял для яе даследавання, у прыватнасці разгляд персаналій, якія прынялі ўдзел у адраджэнні ВКЛ, фарміраванні ўзброеных сіл Вялікага княства і баявых дзеяннях у 1812 г.

22 чэрвеня Напалеон выдаў адозву аб пачатку “другой польскай вайны”, што не магло пакінуць беларускую шляхту абыякавай [13, с. 14]. 1 ліпеня 1812 года французскі імператар падпісаў дэкрэт аб стварэнні Камісіі часовага ўрада ВКЛ, т.ч. фактычна пачаўся працэс аднаўлення дзяржаўнасці ВКЛ. Камісія часовага ўраду становілася вышэйшым органам цывільнага кіравання, якая складалася з сямі камітэтаў. Адным з іх быў Ваенны камітэт, які ў ліпені ўзначаліў генерал-маёр С. Грабоўскі.

Стафан Грабоўскі быў ураджэнцам Навагрудскага павета, кадравым афіцэрам арміі ВКЛ, вядомай на Беларусі фігурай. У 1780-х гг. ён скончыў Рыцарскую школу ў Варшаве, і атрымаўшы чын харунжага пачаў службу ў літоўскай арміі. Падчас расійскай інтэрвенцыі 1792 г. ён прыняў актыўны ўдзел у абароне Беларусі, адзначыўся ў баях каля Міра і Берасця. Пасля перамогі Таргавіцкай канфедэрацыі падпалкоўнік С. Грабоўскі далучыўся да падрыхтоўкі паўстання ў Вільні. З пачаткам паўстання пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі, у красавіку 1794 г. атрад С. Грабоўскага адыграў вырашальную ролю ў выцясненні расійскіх войск са сталіцы ВКЛ. Удзельнічаў у баях каля вёсак Сола і Паляны, абароне Вільні. У канцы жніўня 1794 г. ўзначаліў паход інсургентаў на Бабруйск. Такі чалавек не мог застацца абыякавым у 1812 г.

5 ліпеня пачаў фарміравацца 3 Літоўскі полк уланаў, камандзірам якога стаў брыгадны генерал Ян Канопа [11, с. 481]. Малады генерал паходзіў з-пад Слоніма. У 1792 г. ён у званні падпаручніка 2 Украінскай брыгады нарадовай кавалерыі абараняў РП ад расійскай інтэрвенцыі, адзначыўся ў бітве пад Зеленцамі. У званні паручніка знаходзіўся сярод паўстанцаў Т. Касцюшкі, быў паранены ў

бітве пад Мацяёвіцамі. Пасля падаўлення паўстання, накіраваўся ў Францыю, дзе працягнуў вайсковую кар’еру. З 1797 г. Я. Канопка ў званні капітана ваяваў у складзе Польскіх легіёнаў у Італіі, затым, ужо як маёр французскай арміі, удзельнічаў у франка-прускай вайне. За мужнасць у бітве пад Фрыдландам 14 мая 1807 г. паранены Я. Канопка быў узнагароджаны на болі боя ордэнам Пачэснага Легіёна асабіста Напалеонам. У 1807 г. палкоўнік Я. Канопка ўступіў у Прывісленскі легіён і з 1808 па 1811 г. удзельнічаў у французскай інтэрвенцыі ў Іспанію, падчас якой у 1811 г. атрымаў званне брыгаднага генерала. Улічваючы вайсковы шлях Я. Канопкі, цалкам лагічным выглядае яго прызначэнне камандзірам гвардзейскага палка, які рэпрэзентаваў ВКЛ у “Вялікай арміі”.

Асабіста для Напалеона была сфарміравана Пачэсная гвардыя пад камандаваннем Габрыэля Агінскага, якая складалася з 20 маладых прадстаўнікоў найбольш знатных магнацкіх фамілій ВКЛ. Членам гэтай гвардыі стаў брыгадны генерал арміі ВКЛ, ад’ютант пры імператарскім штабе Юзаф Антоні Касакоўскі, ветэран вайны 1792 г. і паўстання 1794 г.

У канцы жніўня, мэтай дапамогі ў арганізацыі арміі, паўстала генеральная інспекцыя арміі ВКЛ. Генерал-інспектарам арміі ВКЛ стаў кадравы афіцэр арміі ВКЛ дывізіённы генерал князь Р. Гедройц. Генерал-інспектарам пяхоты быў прызначаны таксама кадравы афіцэр арміі ВКЛ брыгадны генерал К.Ф. Несялоўскі. Генерал-інспектарам кавалерыі стаў брыгадны генерал Ю. Ваўжэцкі. Прызначэнне гэтых людзей не было выпадковай з’явай. Кожны з іх прайшоў няпросты шлях баявога афіцэра. Ваенная кар’ера Р. Гедрайца пачалася яшчэ ў 1765 г., калі ён пачаў навучанне ў Рыцарскай школе. Падчас вайны 1768-1772 гг. малады афіцэр ваяваў ў войсках барскіх канфедэратаў, пад кіраўніцтвам славутага М.К. Агінскага, удзельнічаў у баях пад Гародняй, Маладзечнам, Бездзежам. За заслугі ў справе абароне Айчыны 22-гадовы князь атрымаў званне маёра, але з паражэннем барскіх канфедэратаў быў вымушаны пакінуць ваенную службу. У 1778 г. ён вярнуўся ў армію, быў прызначаны віцэ-брыгадзірам літоўскіх гусараў. Падчас расійскай інтэрвенцыі 1792 г. Р. Гедройц атрымаў званне генерал-маёра. Абсалютна натуральна, што ў 1794 г. гэты чалавек не мог застацца абываемым і прыняў актыўны ўдзел у паўстанні. Р. Гедройц стаў адным з лідэраў інсургенцыі ў ВКЛ, з’яўляўся намеснікам Я. Ясінскага, атрымаў вышэйшую ваенную ступень у ВКЛ - званне генерал-лейтэнанта. Пасля падаўлення паўстання ён быў звольнены і вымушаны паккінуць радзіму. Аднак у 1796 г. Р. Гедройц вярнуўся на захопленыя Расіяй землі ВКЛ і паспрабаваў падняць паўстанне ў Жамойці.

Будучы генерал-інспектар пяхоты таксама прайшоў няпросты жыццёвы шлях. К.Ф. Несялоўскі нарадзіўся ў Ляхавічах у 1771 г. Ва ўзросце 21 года ён быў прызначаны палкоўнікам 6 пях. палка арміі ВКЛ, на чале якога ён браў удзел у вайне 1792 г., ваяваў пад Бярэсцем. За мужнасць Ф.К. Несялоўскі быў узнагароджаны ордэнам *Virtuti Militari*. У 1794 г. ён прыняў актыўны ўдзел у паўстанні, абараняў Вільню, атрымаў званне генерал-маёра.

Сучаснікі адзначаюць праявы патрыятызму падчас набору арміі. Як адзначаў чыноўнік падпрэфектуры Н. Кярсноўскі, у Навагрудку “... калі прыйшоў час набору рэкрутаў, здзівіўся і ўзрадаваўся, калі бачыў, што кантаністы прыходзяць самі свабодна, без ніякай варты, пад наглядом аднаго войта ... бо прывык з дзяцінства бачыць, як раней дастаўлялі рэкрутаў. Звычайна на падводзе сядзеў рэкрут у кайданах з двума вартаўнікамі, за ім ішла маці, сяста або жонка з плачам, бо гэта сапраўды расставаліся на 25 гадоў ваеннай службы”. У Лідскім павеце “... набор кантаністах праходзіў вельмі проста. Сяляне сапраўды дабраахвотна прыходзілі і калі іх прымалі хадзілі па гораду і не ўцякалі” [11, с. 521].

У выніку праведзенага набору было сфарміравана амаль 6 пяхотных палкоў. Камандзірам 18 пяхотнага палка стаў кадравы афіцэр кароннага войска А. Хадкевіч. У 1794 г. ён ваяваў пад сцягамі Т. Касцюшкі, затым удзельнічаў у дзейнасці тайных таварыстваў на Украіне. 19 пяхотны полк узначаліў К. Тызенгаўз, на чале 20-га стаў А. Бішпінг, 21-шы ўзначаліў К.Д. Пшэздзецкі, а затым А. Гелгуд. Камандзірам 22 палка стаў ураджэнец Нясвіжа С. Чапскі. Таксама ўтварылі 4 палка ўланаў. 17 уланскі полк узначаліў М. Тышкевіч; 18 – Ю. Ваўжэцкі, пазней К. Пшэздзецкі; 19 – К. Раецкі, а на чале 20 уланскага палка стаў К. Абуховіч [5; 10].

Апрача гэтых падраздзяленняў па 500 кантаністаў з ВКЛ былі прызваны ў 129-ы лінейны і 2-гі ілірыйскі палкі французскай арміі. Таксама 8-ы полк уланаў Варшаўскага княства пад камандаваннем Д. Радзівіла складаўся ў асноўным з выхадцаў з Беларусі і Літвы.

24 жніўня было вырашана ўтварыць 6 стралецкіх батальёнаў [12, с. 170]. Камандзірскі склад стралецкіх фарміраванняў таксама не быў выпадковым. Напрыклад Ю. Касакоўскі, які ўзначаліў 1 стралецкі полк, быў кадравым афіцэрам войска ВКЛ. У 1790 г. ён атрымаў званне ратмістра нарадовай кавалерыі. У адрозненне ад многіх іншых камандзіраў літоўскай арміі 1812 г., Касакоўскі ў 1792 г. быў рашучым праціўнікам Канстытуцыі 3 мая 1791 г., дзейнічаў у лагеры таргавічан, за што зімой 1793 г. атрымаў з рук караля Станіслава Пянятоўскага ордэн Белага арла. У маі 1793 г. Касакоўскі ўзначаліў 2 пяхотны полк арміі ВКЛ.

За свой кошт пачаў фарміраванне 21 конна-стралецкага палка І. Манюшка [11, с. 563]. На грошы Р. Тызенгаўза сфарміравалася конна-артылерыйская рота. У Расіенскім павеце пачаў арганізацыю коннага палка Ю. Гедрайц. У Пінскім павеце падобную спробу зрабіў Г. Яленскі [11, с. 561]. У верасні пачаў фарміраванне гусарскага палка М. Абрамовіч, але з прычыны недахопу грошай сабраных жаўнераў далучылі да палка конных стралкоў. У баку ад грамадска-палітычных падзей на Беларусі не засталася і мясцовае татарскае насельніцтва. Арганізатарамі татарскіх узброеных фарміраванняў сталі былы падпалкоўнік 4-га палка пярэдняй варты ВКЛ М. Ахматовіч і ратмістры кароннай арміі А. Карыцкі і С. Улан [9; 11, с. 559]. У гарадах праходзіў працэс стварэння нацыянальнай гвардыі і жандармерыі для аховы межаў ВКЛ, падтрымкі парадку ў гарадах, аховы грамадскай і прыватнай маёмасці, казны дэпартаменту, паліцэйскай службы, барацьбы з бандытызмам і марадзёрствам.

Войскі ВКЛ адыгралі далёка не галоўную ролю у франка-рускай вайне 1812 года, але статыстамі яны таксама не былі. Многія падраздзяленні актыўна ўдзельнічалі ў баявых дзеяннях. 20 кастрычніка 1812 г. пад Слонімам сустрэліся 3-ці гвардзейскі лёгкаконны полк Я. Каноўкі і атрад былога афіцэра арміі ВКЛ, а цяпер расійскага генерала Я. Чапліца. 18-19 лістапада армія ВКЛ уступіла ў бой з расійскім атрадам генерала Ламберта каля мястэчка Новы Свержань. 21–28 лістапада жаўнеры ВКЛ змагаліся каля Барысава і каля вёскі Студзёнка [11, с. 657]. 10 снежня армія ВКЛ прыняла актыўны ўдзел у абароне Вільні ад расійскіх войскаў. У выніку баёў за сталіцу амаль поўнасцю быў знішчаны эскадрон Ахматовіча, з якога засталася толькі адна рота (3 афіцэры і 15 шараговых). Актыўны ўдзел прыняла жандармерыя А. Храптавіцкага, нацыянальная гвардыя Казельскага, 3 батальён стральцоў К. Плятэра.

Пасля выгнання французскіх войскаў з Беларусі падраздзяленні літоўскай арміі ВКЛ адступілі на захад. Ваяры змагаліся ўпарта і самааддана, многія з іх у 1812-1813 гг. атрымалі вышэйшыя ваенныя ўзнагароды РП і Францыі [2]. Так, ка-

мандзір 22-га пяхотнага палка С. Чапскі пасля бітвы каля Бярэзіны ў 1812 г. стаў кавалерам ордэна *Virtuti Militari*, а ў 1813 г. атрымаў ордэн Пачэснага Легіёна. Камандзір 1-га стралецкага палка Ю.Д. Касакоўскі пасля ўдзелу ў абароне Шпандаў і ў 1813 г. таксама стаў кавалерам ордэна Пачэснага Легіёна.

Пасля паражэння Напалеона многія з афіцэраў войска ВКЛ былі амністыяваны Аляксандрам I і ў далейшым працягнулі службу ў арміі Каралеўства Польскага. Р. Гедройц увайшоў у склад Ваеннага камітэту, у 1816 г. гэты камітэт узначаліў С. Грабоўскі. Ф.К. Несялоўскі быў прызначаны камандзірам брыгады, А. Хадкевіч у званні палкоўніка быў прызначаны камандзірам штабу гвардыі Каралеўства, Я. Канопка стаў камандзірам 1 брыгады кавалерыі. Што датычыць шараговых, то 1818 г., калі скончыўся тэрмін службы, яны вярнуліся дадому. Але мараў аб адраджэнні страчанай у 1795 г. Айчыны яны не пазбавіліся. Калі ў 1830 г. распачалося Лістападаўскае паўстанне многія з афіцэраў сталі пад штандары незалежнасці. Ф.К. Несялоўскі, К.Д. Пшэздзецкі, А. Гелгуд, граф С. Чапскі ўпарта змагаліся ў шэрагах інсургентаў за адраджэнне РП, звязваючы будучыню беларускіх зямель толькі з гэтай краінай.

1. Жилин, П.А. Гибель наполеоновской армии в России / П.А. Жилин. – М.: Наука, 1974. – 451 с.
2. Журнал военных действий с 6 (18) по 8 (20) февраля 1813. Режим доступа: http://www.museum.ru/1812/War/News_rus/izv167.html
3. Корнейчик, Е. Белорусский народ в Отечественной войне 1812 года / Е. Корнейчик. – Мн.: Наука и техника, 1978. – 267 с.
4. Крывіцкая, К.В. Арганізацыя ўзброенных сіл вялікага Княства Літоўскага ў перыяд вайны 1812 года / К.В. Крывіцкая // Весці БДУ. – № 1(51). – 2007. – С. 12–15.
5. Кудряшов, И.Ю. Вооруженные силы Литовского княжества 1812 года / И.Ю. Кудряшов. – М., 1991. – 19 с.
6. Ружанец, А. Літоўска-беларускае войска цэсара Напалеона/ А. Ружанец // Беларуская мінуўшчына. – 1995. – №1. – С. 29–30.
7. Таляронак, С. Апошняя армія ВКЛ (1812–1814) / С. Таляронак, А. Блінец // Беларускі гістарычны часопіс. – 1996. – № 2. – С. 22–34.
8. Швед, В. Заходні рэгіён Беларусі ў часы напалеонаўскіх войнаў. 1805–1815 гады / В. Швед, С. Данскіх. – Гродна, 2006. – 252 с.
9. Шереметьев, О.В. Литовские татары в составе Императорской гвардии Наполеона / О.В. Шереметьев. – Режим доступа: www.august-1914.ru/sheremetev.pdf
10. Gaidis, H.L. Napoleon's Lithuanian forces / H.L. Gaidis // Lithuanian quarterly journal of arts and sciences. Volume 30. – 1984. – №.1. – Режим доступа: http://www.lituanus.org/1984_1/84_1_01.htm
11. Nawrot, D. Litwa i Napoleon w 1812 roku / D. Nawrot. – Katowice, wyd. Uniwersitetu Slanskiego, 2008. – 790 s.
12. Nawrot, D. Bataliony strzelców na Litwie w 1812 r. / D. Nawrot // Wschodni rocznik humanistyczny. – 2005. – Т II. – S. 169-190.
13. Staszewski, J. Pamiętnik Piotra Łagowskiego o wojnie 1812 r. na Litwie / J. Staszewski. – Wilno, drukarnia artystyczna «Grafika», 1936. – 38 s.

Т.И. Баталко

ГЕНЕРАЛ ОТ АРТИЛЛЕРИИ А. ЕРМОЛОВ – ГЕРОЙ БОРОДИНО И ПРОКОНСУЛ КАВКАЗА

Преданный патриот беззаветно любивший Родину и всё, связанное с ней, человек сильной воли, не признававший никаких авторитетов – с одной стороны, а с другой – скрытный и осторожный, умевший лавировать в окружении высшего военного начальства – это всё об оном человеке, генерале Ермолове. Близко и хорошо его знавший, служивший при нём адъютантом «по дипломатической части» А. Грибоедов называл его «сфинксом новейших времен», подчеркивая тем самым сложность и противоречивость натуры генерала.